

УДК 811.161.2(091):801.82=161.2

DOI: 10.31471/2304-7402-2025-21(77)-59-67

УКРАЇНОМОВНІ ТЕКСТИ В «МІСЬКІЙ КНИЗІ КОЛОМІЇ 1769–1771»: МОВОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Ольга Русакова

Коломийський навчально-науковий інститут Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

м. Коломия, вул. Миколи Лисенка, 8;

тел.: +380 (3433) 2-46-60, e-mail: olga.rusakova@pnu.edu.ua

У статті здійснено мовознавчий аналіз недавно виявлених двох невеликих за обсягом текстів листа й присяги, датованих 1768 і 1771 роками, які відображають живе українське мовлення середини XVIII століття. Ці тексти уперше надруковані в 2025 році в «Міській книзі Коломиї 1769–1771», яка загалом містить 144 актові записи старопольською та латинською мовами.

На основі аналізу граматичної будови мови листа й присяги з'ясовано, що ці тексти мають риси південно-західного наріччя української мови, хоч і записані латиницею польського зразка. В аналізованих фрагментах представлено найдавніші граматичні риси української мови, успадковані від праслов'янської мови, що засвідчує безперервний розвиток української мови від найдавніших часів.

Ключові слова: історія української мови, жива народна українська мова, граматичні особливості, південно-західне наріччя, давні україномовні тексти.

Постановка проблеми.

З 2023 року триває робота над перекладом (зі старопольської, латинської мов), упорядкуванням і друком унікальних текстів міських книг Коломиї XVIII століття, віднайдених у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника й у відділі рідкісної книги та рукописів Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка. Станом на 2025 рік вийшли друком три книги, а саме: «Книга війтівського та раецького урядів міста Коломиї 1739–1769» (2023) [див.: 7], «Міська книга Коломиї 1765–1780» (2024) [див.: 8], «Міська книга Коломиї 1769–1771» (2025) [див.: 9]; переклад текстів здійснює О. Заяць, упорядником є Ю. Романюк, літературний редактор – О. Русакова. Ці вперше надруковані книги містять документи коломийського магістрату, судові розгляди та рішення від 1739 до 1780 року. Очевидним є те, що тексти того періоду зовсім не

могли бути написані українською мовою, адже йдеться про польський та австрійський часи панування на українських землях. Однак у рукописі «Міської книги Коломиї 1769–1771» виявлено два фрагменти (лист і присягу), написані народною українською мовою, хоч і латинськими літерами польського зразка. Саме ці фрагменти становлять для історії української мови неабияку наукову цінність.

Мета. Метою статті є мовознавчий аналіз вперше надрукованих у «Міській книзі Коломиї 1769–1771» (2025) невеликих текстів листа й присяги, написаних українською мовою, яка побутувала в середині XVIII століття серед простого народу.

Виклад основного матеріалу.

Після підписання Люблінської унії 1569 року українські землі, зокрема Белзьке, Волинське, Київське, Подільське, Брацлавське і Руське воєводства, увійшли до складу Речі Посполитої. У привілеях повернення Волинської землі від 26 травня 1569 року [12, с. 111–121] та Київської землі від 6 червня 1569 року [12, с. 122–132] закріплено, що «у всяких їхніх судових справах (як-от позови, вписи до [актових] книг, акти та всілякі інші їхні потреби) документи з Наших гродських і земських судів, а також Наші декрети та Наші листи до них з усіх наших коронних королівських і земських питань, видані з Нашої коронної канцелярії, мають бути написані і адресовані ніякою іншою, як руською мовою на віки вічні. А справи міст магдебурзького права чи справи людей будь-якого іншого заняття, які через Наших коронних урядників і урядників Нашого двору вдаватимуться зі своїми потребами до Нас і до нашого двору, відповідно до коронного звичаю, будуть вирішені польською мовою» [12, с. 117; 128].

Незважаючи на надані привілеї щодо застосування руської (української) мови в місцевих урядових установах, судах, польська влада організовувала в українських містах адміністрації, офіційними мовами в яких були польська та латинська. А в кінці XVII століття (у 1696 році) ухвалою сейму Польського королівства заборонено вживати руську мову в судових актах: «Писар земського суду воєводства, у якому будуть відправлятися головні трибунальські суди, після виконання присяги має бути присутнім, однак обіцянок у справах підпорядкованих судів видавати не повинен, тільки висновки, згідно з прийнятими законами, писати польською, а не руською мовою...» (переклад наш. – О. Р.) [13, с. 418]. Загалом тодішню польську мову в текстах офіційних документів вживали паралельно з латинською, функціонувала т. зв. макаронічна мова (в одному реченні використовували впереміш як старопольську, так і латинську лексику).

Послідовно вжита польська мова з латинськими вкрапленнями в текстах, що стосуються і життя на руських (галицьких) землях у складі Речі Посполитої у XVIII столітті, та й навіть Австрійської імперії (з 1772 року). Такий мововжиток засвідчено у двох упорядкованих Ю. Романюком виданнях, зокрема у «Книзі війтівського та раєцького урядів міста

Коломії 1739–1769» (2023) [див.: 7], «Міській книзі Коломії 1765–1780» (2024) [див.: 8], а також у виданій у 2025 році «Міській книзі Коломії 1769–1771» [див.: 9]. Ці видання представляють записи про щоденні турботи містян (продаж, купівлю, спадок, оглядини побоїв, скарги, міжособистісні взаємини, вибори до магістрату тощо), однак тексти про це писарі вели польською мовою, навіть пряму мову учасників судових процесів, українців, записували також польською.

У «Міській книзі Коломії 1769–1771» [див.: 9] зафіксовано два фрагменти, записані живою народною українською мовою. Перший фрагмент від 12 травня 1768 року (арк. 25 зв. – арк. 26) [9, с. 192–193] містить підзаголовок «Лист руським стилем», тобто українським, другий фрагмент – присяга – датована 16 липня 1771 року (арк. 103) [9, с. 334]. Цінним є те, що передано властиві українській мові фонетичні та лексичні особливості, специфічні морфологічні форми самостійних частин мови й синтаксичні конструкції. Значна частина цих мовних ознак є нормативними в сучасній українській мові. Зосередимо нашу увагу на особливостях мови тексту «Листа руським стилем».

Нижче подаємо текст в оригінальному записі латиницею польського зразка та його український відповідник.

List stylem ruskim.

Pane Wasylu Marusyn, obywatelu korszowskey, dywuiu ia się na tebe welykom dywom, szczo ja do tebe uwoseny pysaw kartu, aby ty oddaw Majorkowy Srulewomu arędarowy kołomyiskomu, piat rubły, szczo ia jmcі wynen od tych desiat rubły, szczo ty mini wynen, a ty imu ne daw, to teper nasz czołowik Marko ide na banіu po sil, to tobi daiu znaty, abysь Majorkowy daw tych piat rubły, szczo imu sia należyт od mene, a druhych piat rubły, abysь oddaw tomu czołowikowy Markowy y abesь porachowaw resztu, szczo sia należyт wid tych troch lubarkiw dechtiu za lubarki, y odeszły mini takie tym Markom, bo iak my ne odeslesz, to ia zaberu za tebe kotrohokolwek z waszoho kraju. Y o lechci sobi toto ne derży y buway zdorow od mene. Kuryło Melnyceńko z Hrebinki, kolko y krzyż. Datum dnia dwunastego maja roku tysiacz simsot szystdesiatoho wismoho.

Лист руським стилем.

Пане Василю Марусин, коршовський обивателю, дивую я ся на тебе великом дивом, що я до тебе увосени писав карту, аби ти оддав Майоркови Срулевому, арендарови коломийському, п'ять рублі, що я йогомості винен од тих десят рублі, що ти міні винен, а ти їму не дав, то тепер наш чоловік Марко іде на баню по сіль, то тобі даю знати, абись Майоркови дав тих п'ять рубли, що їму ся належит од мене, а других п'ять рублі, абись оддав тому чоловікови Маркови, і абесь пораховав решту, що ся належит від тих трьох любарків дегтю за любаркі. І одешли міні таке тим Марком, бо як ми не одешлеш, то я заберу за тебе котрогокольвек з вашого краю. І о легці собі тото не держи і бувай

здоров од мене. Курило Мельниченко з Гребінки, колко і кишиж. Датум дня двунастого мая року тисяч сімсот шистдесятого вісьмого.

На морфологічному рівні зафіксовано форму кличного відмінка іменника (*Pane Wasyłu / Пане Василю, obywatelu / обивателю*), історичнезакінчення іменників чоловічого роду в давальному відмінку на *-owу / -ови* (*Majorkowу / Майоркови, arędarowу / арендарови, czołownikowу Markowу / чоловікови Маркови*). У тексті листа засвідчено архаїчне прикметникове закінчення *-от / -ом* чоловічого роду в орудному відмінку однини (*welыkom / великом*), і це не випадково, оскільки таке закінчення успадковане зі старослов'янської мови. Саме закінчення *-омь* мали короткі форми прикметників в орудному відмінку однини твердої групи [3, с. 142].

Послідовно вжито займенники п'яти розрядів, тих, які є в сучасній українській мові: 1) особові займенники *ia / я, ty / ти* та відповідні словоформи *do tebe / до тебе, tobi / тобі, mini / міні (мені)*, коротка форма *tu / ми (мені)*, *imi / їму (їйому)*, *od mene / од мене, za tebe / за тебе*; 2) присвійні займенники *nasz / наш, waszoho / вашого* (у родовому відмінку); 3) зворотний *sobi / собі*; 4) вказівні займенники в непрямих відмінках *od tych / од тих, tych / тих, wid tych / від тих, tomi / тому, tym / тим*, редуплікована форма *toto / томо, takie / таке*; 5) відносний *szczo / що*. Така кількість займенників на порівняно невеликий текст говорить про функціонування в той час, як і тепер, досить розвиненої займенникової системи української мови.

У тексті листа зафіксовано й властиві українській мові дієслівні форми, зокрема форма теперішнього часу 1 особи однини на *-iu / -ю* (*dywiiu ia się / дивую я ся, daіu / даю*), 3 особи однини теперішнього часу на *-e (ide / іде)*, дієслівна форма минулого часу чоловічого роду з суфіксом *-w- / -в-* (*pysaw / писав, oddaw / оддав, daw / дав, porachowaw / пораховав* – тут суфікс *-ова-* замість *-ува-*), форми майбутнього часу дієслова для 1 і 2 осіб однини (*ne odeslesz / не одешлеш, zaberu / заберу*), форма наказового способу в 2 особі однини (*odeszły / одешли, ne derży / не держи*), форма інфінітива на *-ти (znaty / знати)*. Частка *ся* у стосунку до дієслова вжита окремо як у препозиції (*sia należyt / ся належить*), так і в постпозиції (*dywiiu ia się / дивую я ся*). Ця частка *ся* [с'а] є колишньою формою знахідного відмінка зворотного займенника себе (**se*), закономірно звук [а] утворений на місці праслов'янського звука [ę] [11, с. 181–182], а попередній приголосний мав бути м'яким [с']. І це питома ознака української мови, властива давнім південно-західним говіркам – звук [ę] перейшов в [а] ще перед появою перших давньоукраїнських пам'яток [11, с. 182]. Те саме стосується числівників *piat / п'ять, desiat / десять* – тут також закономірно відображено звук [а] на місці давнього [ę].

Є кілька прислівників (*uwoseny / увосени, teper / тепер*).

Серед службових частин мови виокремлюємо прийменники *na / на, do / до, po / по, za / за, z / з*, зафіксовано і варіантні форми прийменника

od / wid (od tych / wid tych). Вжито сполучники *a / a*, *y / i*, *szczo / що*, а також сполучник *aby / аби* з займенником *ти (aby ty)* паралельно зі сполучником *abyś / абиць* у такому ж значенні *щоб ти*.

Записана ще й українська етикетна формула прощання – *buway zdrow od mene / бувай здоров од мене*. Не дивними є і вжиті в листі полонізми, які позначають певні поняття, що властиві текстам ділового стилю: *карта* – з пол. лист, документ, *обиватель* – мешканець, громадянин, *арендар* – орендар.

Серед виокремлених особливостей мови тексту листа відзначимо ті, які належать до найдавніших рис української мови, встановлених ще в дописемний період і успадкованих від праслов'янської мови (з V – VI століть), зокрема форма кличного відмінка на -е, -ю; форми давального відмінка займенників тобі, собі; закономірне вживання звука ['a] на місці праслов'янського [ę], що свідчить про те, що після розпаду праслов'янської етномовної спільноти почав формуватися український етнос і українська мова [6, с. 43–46].

Мова тексту листа має риси наддністрянських (галицьких) говірок, які «найбільш виразно виявляються у збірнику «Русалка Дністровая», мова якої стала основою формування варіанта української літературної мови на ґрунті південно-західних діалектів» [1, с. 70]. У текстах «Русалки Дністрової» (1837 року) послідовно вжито форму кличного відмінка (брате, братчику, Русалочко), дієслівна форма 3 особи однини теперішнього часу на -е (тече), дієслівна форма минулого часу чоловічого роду з суфіксом -ў-, що в літературній мові відповідає суфіксу -в- на письмі (прийшоў, подароваў), дієслівний суфікс -ова- (годовала, пановати, бѣдовати), форма інфінітива на -ти (стояти, прясти), препозитивна частка ся («Судило нам ся послѣдним бути», «Сестра бѣдна ся дивує»), велика кількість займенників, зокрема форма ми, тобі, собі, тото, прийменники на (на сторожу), до (до тебе), з (з чорними очима), сполучники а, що та інші риси [див.: 10].

Як зазначив Василь Лев, діячі «Руської трійці» заклали «перші правильні основи під будову української літературної мови в Галичині [...]». Ідучи за прикладом західних і південних слов'ян та східних українців, в основу літературної мови поклали вони живу народну мову простолюття [...], поставили поруч східноукраїнських говорів також галицькі як такі, що можуть бути підставовим матеріалом літературної мови. Тому ввели вони в літературну мову відродженого письменства в Галичині побіч важливіших основ наддніпрянської мови елементи галицьких говірок: Шашкевич – Золочівщини, Головацький – Брідщини, Вагилевич – Калущини, а Устиянович і Могильницький – Бойківщини та Богородчанщини. Вони намагалися звести свою письменницьку мову до норм західноукраїнської літературної мови, збагачуючи її лексику і морфологію мовним матеріалом і Галичини, і Наддніпрянщини. І хоч ця мова мала галицькі особливо-

сті, то поети галицького відродження мали велике зрозуміння духовної культури і мовної спільноти зі східними українцями...» [2, с. 72].

Загалом мова творів «Русалки Дністрової», як і текст представленого вище листа, є зразком західного варіанта української літературної мови з дотриманням фонетичного принципу орфографії (тобто «пиши, як чуєш, читай, як бачиш»), однак демонструє зв'язок живомовних стихій Галичини і Наддніпрянської України, що переріс у міцну основу для сучасної української літературної мови. А зазначені мовні особливості текстів «Русалки Дністрової» та листа, написаного народною українською мовою середини XVIII століття, свідчать про безперервність розвитку української мови від найдавніших часів, збереження її питомих ознак протягом десяти і більше століть.

Ще одним свідченням давності й самобутності української мови є текст присяги селян (арк. 103). Подаємо її мовою оригіналу та український відповідник.

My, na imia iako wyży, w Troycy Hospoda Boha Ottca, Syna y Ducha Swiatoho y Matery Syna Bozoho y usim swiatytelom, prysiahaemo, iako o woli wziatym do zamku kołom[yiskoho], takrocznoho roku od pana Jezierskoho z taboru naszoho, iak wpered po sil chodiaszczych y nazad na Ukrajnu wertaiuszczych, toho woła ani brałyśmo kraduszczom sposobom, ni widałyśmo, de sia podiw, ani z taboru naszych ne namawlałyśmo, kotory y teper ne znaiut, ani czuzych ludy y zpod innoho państwa zmowy ne byłq, a ne widaemo. Za ktoroho to woła ja, Roman Hołowczuk, dawem talarow dewiat. A koły ne po prawdi y ne po istenny połnymo prysiahu, nechay nas toy Sotworytel neba y zemły ukaraie na duszy y na tili, do toho, koły niesprawedlywe prysiahaemo, iako ne widomy o tym woli, nawet y ne prodawałyśmo joho. Nechay zaraz diawoły proklaty z tila naszoho duszy wyrwut a zahublat na wiki wikow. Dopomozysz w Troycy, Hospod Boże, a newynna muka Joho.

Ми, на ім'я, яко вижи, в Тройці Господа Бога, Отця, Сина, і Духа Святого, і Матері Сина Божого, і усім святителем присягаємо, яко о волі взятим до замку коломийського такрочного року од пана Єзерського з табору нашого, як вперед по сіль ходящих і назад, на Україну вертаючих, того вола ані бралисьмо крадуцом способом, ні відалисьмо, де ся подів, ані з табору наших не намавлялисьмо, которі і тепер не знають, ані чужих люди і з-под іншого паньства змови не било, а не відаємо. За которого то вола я, Роман Головчук, дав'єм таларов дев'ять. А коли не по правді і не по істені повнимо присягу, нехай нас той Сотворитель неба і землі укарає на душі та на тілі, до того, коли несправедливе присягаємо, яко невідомі о тім волі, навет і не продавалисьмо його. Нехай зараз діаволи прокляті з тіла нашого душі вирвуть і загублять на вікі віков. Допоможи ж в Тройці, Господь Боже, а невинна мука Його.

Відзначимо деякі мовні особливості цієї присяги. У тексті зафіксовано дієслівні форми минулого часу 1 особи множини *brałyśmo* / *брали-*

сьмо, widalyśmo / відалисьмо, namawlałyśmo / намавлялисьмо, prodawalyśmo / продавалисьмо, а також форму 1 особи однини *dawem / дав'єм*. Це залишки давнього перфекта, який вживали в праслов'янській мові на позначення завершеної в минулому дії. А в говорах південно-західного наріччя збереглися як реліктові форми дієслова. Від особових форм дієслова *бути* (**jesti*) форм теперішнього часу *єсьм, еси, єсмо, єсте* збереглися елементи -м, -с у 1 і 2 особах однини та -смо, -сте у 1 і 2 особах множини, які самостійно вказували на виконавця чи виконавців дії, без уживання особового займенника. У формі 1 особи однини чоловічого роду *dawem / дав'єм* з метою забезпечення милозвучності перед -м з'являється є [йє] для усунення збігу двох приголосних [вм]. У формі 1 особи множини вжито м'який приголосний [с']. У теперішньому часі вжито дієслівну форму *prysiahaiemo / присягаємо, ne widaemo / не відаємо* (1 особа множини). Частка *ся* вжита в препозиції щодо дієслова (*de sia podiw / де ся подів*). Трапляється закінчення -ом (замість -ем) в орудному відмінку іменників чоловічого роду II відміни – *swiatytelom / святительом*. Текст присяги містить риси говорів південно-західного наріччя, саме такі риси збереглися, зокрема, в мовленні жителів сучасного Західного Поділля та суміжних говірок [4, с. 110–111].

Ще однією особливістю, притаманною говорам південно-західного наріччя, є вживання в підрядних частинах складного речення сполучника *яко* в ролі нормативного сполучника як [5, с. 46]: *iako o woli wziatym / яко о волі взятим*, а також сполучного слова котрий (которий) у підрядних частинах: *kotory u teper ne znaiut / которі і тепер не знають*.

У представленому тексті присяги є чимало слів польської мови: *rapa / пана, takrocznoho roku / такрочного (минулого) року, do zamku / до замку, innoho państwa / іншого паньства (іншого власника)*, а також присутні типові для присяги мовні вислови, запозичені з церковно-слов'янської мови: *w Troycy Hospoda Boha Ottca, Syna u Ducha Swiatoho u Matery Syna Bozoho; Sotworytel neba u zemly; na wiki wikow* та інші.

Висновки.

Незважаючи на тотальне використання польської мови в офіційних документах, що стосувалися різноманітних судових та адміністративних справ у місті Коломії в середині XVIII століття, в акти магістрату (у «Міську книгу Коломії 1769–1771») потрапили два невеликі за обсягом тексти, що відображають живе народне мовлення з рисами південно-західного наріччя української мови, хоч і записані латиницею польського зразка. Деякі мовні особливості цих текстів відтворюють найдавніші риси української мови, успадковані від праслов'янської мови, що засвідчує безперервний розвиток української мови протягом тисячоліття, а отже, й української нації. Загалом мовлення листа й присяги є надійним джерелом, що демонструє нерозривний історичний зв'язок української народної мови та української літературної мови.

Література

1. Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект: монографія / В. В. Грещук, В. І. Кононенко, М. П. Лесюк, М. І. Паньків, М. Д. Романюк, С. І. Хороб та інші. Київ – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. 314 с.
2. Лев В. Боротьба за українську літературну мову в Галичині та за характер її. Збірник на пошану Івана Мірчука. Наук. збірник / за ред. О. Кульчицького. Т. VIII. Мюнхен – Нью-Йорк – Париж – Вінніпег, 1970. 324 с.
3. Леута О. І., Гаврилюк О. Р. Старослов'янська мова: навчально-методичний комплекс. К., 2018. 300 с.
4. Мартинова Г. І. Сучасний мовний світ Західного Поділля (рецензія). Українська мова. 2020. № 4 (76). С. 110–111.
5. Матвіяс І. Г. Діалектна основа синтаксису в українській літературній мові. Мовознавство. 2007. № 1. С. 38–46.
6. Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». К.: Видавничий центр «Академія», 2001. 148 с.
7. Романюк Ю. Книга війтівського та раецького урядів міста Коломиї 1739–1769. Коломия: Вік, 2023. 432 с.
8. Романюк Ю. Міська книга Коломиї 1765–1780. Коломия: Вік, 2024. 560 с.
9. Романюк Ю. Міська книга Коломиї 1769–1771. Коломия: Вік, 2025. 448 с.
10. Русалка Дністрова. Київ, 1950. 136 с.
11. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / пер. з англ. Харків: Акта, 2002. 1054 с.
12. Unia Lubelska 1569 roku. Aktyprawne. Люблінська Унія 1569 року. Правові акти / передм. і упорядк. Г. Литвина. Київ, 2019. 180 с.
13. Volumina Legum. Т. 5. 1860, Р. 418. URL: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/48502/edition/65094/content>

UKRAINIAN-LANGUAGE TEXTS IN THE “TOWN BOOK OF KOLOMYA 1769–1771”: LINGUISTIC ASPECT**Olha Rusakova**

*Kolomyia Institute of Vasyl Stefanyk Precarpathain National University;
78203, Kolomyia, 8, Lysenko Str.; e-mail: olga.rusakova@pnu.edu.ua*

The article presents a linguistic analysis of two recently discovered small-sized texts of a letter and an oath, dated 1768 and 1771, which reflect the living Ukrainian speech of the mid-18th century. These texts were first

published in 2025 in the “City Book of Kolomyia 1769–1771”, which contains a total of 144 act entries in Old Polish and Latin.

Based on the analysis of the grammatical structure of the language of the letter and the oath, it was found that these texts have features of the southwestern dialect of the Ukrainian language, although they are written in the Latin script of the Polish model. The analyzed fragments present the oldest linguistic features of the Ukrainian language, inherited from the Proto-Slavic language, which testifies to the continuous development of the Ukrainian language over the millennium.

Keywords: *history of the Ukrainian language, living Ukrainian language, grammatical features, southwestern dialect, ancient Ukrainian-language texts.*